

Творчість Василя Стефаника.

Читав їх розпуку і їх безсилля.
„Дорога”.

В квітні цього року минуло п'ядесят п'ять літ з дня народження видатнішого нашого письменника Василя Стефаника.

Користуючись цією нагодою, ми вважаємо цілком слушним на сьогодні знову хоч-би коротко оглянути, що дав нам Стефаник, а так само покликати широкі кола нашого громадянства до студіювання творчости цього дуже оригінального письменника.

Василь Стефаник найцікавіша постать в сучасній літературі.

Віддаль—ніби в ньому нема нічого незвичайного. А наблизившись—тоді кожна риса в ньому говорить про щось справді оригінальне, чого ні в кого иншого не знайти.

Оригінальний він і в житті, і в літературі.

Сам мужик з роду, медик освітою, людина високої європейської культури, що вона йому стала другою природою. Пізніш посол віденського парламенту, хоч сам живе майже без виїзду на селі, працюючи коло

хліборобства. Нещодавно, після довгої перерви він знову береться за літературну працю; з-під пера його, людини доволі літньої виходять нові твори, що внутрішньою силою перевищують усе до того написане.

А проте ніяк не можна сказати, що Стефаник працював постійно в літературі, що література йому була самотнім фахом. Бо-ж ніяк не можна визнати за постійну літературну працю невеличку книжечку коротеньких новел разом на 300 сторінок і написану більш як за 25 років літературної діяльності. Швидше літературна творчість була йому за той органічний прояв внутрішнього життя, що його не можна заглушити в собі.

І все-ж Стефаник стало й помітно стояв на літературнім полі, не як рядовий, звичайний працівник, а як відповідальний господар і законодавець.

І тому він ніколи не сходив з поля нашої уваги. Про нього не кричали, писали за нього мало, і як тільки з'явилась перша його книжка, в ньому, ніби раз назавжди погодившись, визнали велику літературну силу, що творить свій стиль, свій окремий творчий світ. А проте як на початку його діяльності, так до останнього часу інтерес до нього не зменшався.

Ріжні шари й покоління нашого громадянства вбирають у себе Стефаникові твори, кожен з них подає свою їм оцінку і в такій перспективі творчість Стефаникова набирає багатогранного освітлення.

Одні в ньому бачили співця нужденного темного буковинського села, де на перше місце в обгостреній суперечності поставлені соціально-економічні проблеми. Інші, заперечуючи тому, говорили, що в Стефаникових творах поставлені загально-людські проблеми, властиві кожному шарові людности, кожній добі.

Ще інші бачили в ньому великого досконалого майстра стилю, що сполучив у своїх досягненнях національні властивості з найкращими європейськими зразками. Ще й тепер находимо багато критиків і читачів, що з насолодою, властивою пізнішій добі елінізму, смакують кожне речення, кожний влучний вираз з діалогу, стислий і виразний до грубого карбування образ Стефаників.

В чому-ж полягає вартість Стефаникових творів?

Найбільш влучно відчув особливість Стефаникової появи І. Франко, що писав, як тільки з'явились перші Стефаникові новели: „Нове, що вносять у літературу наші молоді письменники, головне такі, як Стефаник і Коцюбинський, лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері, або докладніше—в способі, як бачать і відчувають ті письменники життєві факти“.

Отже І. Франко дуже вірно визначив те нове, що вніс Стефаник в літературу. Справді, його твори виразно відрізнялись від усієї тодішньої літератури, щоб їх можна було не помітити. Замість широких епічних полотен Мирного, Нечуя-Левицького та самого Франка—де на перше місце виступають широкі народні типи, їхні переживання, змагання в докладно змальованих умовах зовнішнього життя—у Стефаника порівнюючи з ними колосальна економія всього словесного матеріалу, звуження уваги. Коли в попередніх письменників ми, забуваючи про форму, надавали найбільшої уваги змістові—у Стефаника самі формальні досягнення були остільки значною властивістю, що ми мимоволі це помічаємо й цінуємо нарівні зі змістом.

І не тому, що то є майстерньо виконана форма—як нове культурне досягнення—а тому, що в цій формі як такій виявляється світогляд письменників. Тут до певної міри навіть сама форма стає змістом твору.

Тепер уже визнано, що перша найголовніша властивість форми, що на ній будується увесь твір, є ритм. Ритмові тут надається найбільшого значіння, бо він освітлює увесь твір відповідним напруженням художника і в ту ж пору виявляє інтенсивність внутрішнього життя художникового, а цим самим і його світогляду і його світоприймання.

Ритм у Стефаніка своєрідний. Він короткий, ударний, залізний, ніби кований, як ті вози Данилові з новели „Вона—земля“, що дзвінко й рівномірно цокотять по землі, з гострими і так само короткими павзами.

„Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках. Полинялі пустирі небесні бездушно звисали над ними“ (Дорога).

„Страшними лицами обернені до неба, як морем голов проти моря зір“ (Дорога).

Другий розмір. „Над заходом червона хмара закамніла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого“ (Виходили з села).

„Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова йому розскакується, зуби з рота вилітають“ (Скін).

Як бачимо, всюди за деякими варіаціями ритм сильний, енергійний, напружений.

В найбільшій мірі цьому допомагає особлива будова речень, коротких, стислих і тому сильних. Навіть там, де йде мова про одну складнішу річ чи явище, письменник в інтересах ритму розбиває одне речення на кілька сурядних, неповних своєю граматичною будовою, даючи після кожного речення коротку павзу, і цим досягає великого ефекту що до енергійности ритму. При чому ритм письменника не дає найменшого вражіння штучности, вишуканости—він цілком природно повстає з душі письменника, виявляючи її органічні процеси й властивості.

І ось таким способом Стефанікові твори справляють незвичайне вражіння на читача. Ритм так-би мовити видруковує в душі читача кожне слово, кожне речення.

Але в цьому ритмі є й одна цілком парадоксальна риса. Поруч із силою та енергією помітна велика втома. Як ви помічаєте, ритм його пересікається короткими павзами—речення його так само короткі. Це короткі кінетичні заряди, що зразу-ж і розряджаються. В них немає довшої акції, що ступнево зростала-б до вищого напруження—і цим самим підносила-б читача до сильного переживання. Ритм справді ніби поцюканий, рівномірно сильний, без спадів і наростань. І в цьому є певна безсилість, що помітна й на інших елементах Стефанікової творчости. По-перше, ця втома поруч із силою й напруженням помітна на будові образів.

Образ Стефаніків стислий, незвичайно економно використаний, при чому тут Стефанік підноситься на незрівняний ступінь.

В новелі „Моє слово“ Стефанік признається: „Слово своє буду гострити на кремені моєї душі... Буду свій світ різьбити, як камінь“.

І справді, його образи вирізьблені майстерним і вправним різцем і тому незвичайно виразно виступають в окресленні ліній, в освітленні матеріалу та виразності творчої задуми. Таких образів можна навести силу силенну, при чому всі вони природні, правдиві, без найменшої вишуканости.

„Сонце виказало півзолотого ока“.

„Так то сонце розчинило весну на землі, як у великім кориті“.

А що можна кращого витворити, як цей образ:

„Минув вік, як у батіг тряснув“.

Спосіб змалювання в Стефаніка доволі своєрідний. Із гущі зовнішнього життя він вибирає одну якусь нитку й пряде її, зосередковуючи на ній всю свою творчу увагу, забуваючи про весь інший світ, і звер-

тається до нього тільки в міру того, як його вибраний образ стикається з цим життям. Хто знає, може тут виявилась природня властивість письменникова, а швидше це нагадує лікаря-хірурга, що з оперативним ножом підходить до пацієнта, забуваючи в ту пору про все, і поглиблює зір тільки на оперованих органах.

Цю рису дуже влучно виявляє І. Франко, порівнюючи цей метод з методом старих письменників.

„Коли старі письменники виходять із малювання зверхнього світа,— природи та економічних обставин, і тільки при допомозі їх силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв, і нею мов магичною лямпою освічують усе оточення. Властиво те оточення само собою їм мало цікаве, і вони звертають на нього увагу лиш тоді й остільки, коли й оскільки на нього падуть чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати“.

В таким способі змалювання образи Стефаникові встають з незвичайною скульптурною виразністю. При чому змалювання цього образу складається з доволі оригінальних моментів. Образ ставиться в творі доволі часто розбитий на деталі, але обплетений та ув'язаний ритмом.

„Над заходом червона хмара закам'яла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма (змальовується все-ж хмара), і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови проникалися проміння сонця“ (Виводили з села).

Образ сліз (Стратився):

„Сльози падали, як дощ. Як раптовий дощ падали, що на раз пуститься, та й назабавки уймється“.

Від того образ в наших очах оживає. Правда, виразність його, сила одноразового стаціонарного вражіння зменшується—і в цьому є зменшення інтенсивності. Але натомість образ набирає цілком динамічного характеру. Він рухається, обертається перед нами, розкладається на виразніші елементи, що послідовно проходять перед нашими очима.

Найкращий доказ цього можна бачити в образі Лану.

„Довгий такий та широкий дуже, що оком оглянути не можна. Пливе у вітрі, в сонцю потопає. Людські ниви заливає. Як широкий довгий невід. Виловить нивки, як дрібненьку рибу.

Отой лан“

Або ось другий

Виводили з села:

„Здавалось їм, що та голова, що тепер буяла в кервавім світлі, та має впасти з плеч... десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися“.

Таким чином розкладається тут образ не по лінії статично-деструктивній, а по лінії динамічно-ритмічній, що є властивим імпресіонізму і що значно оживлює образ, але зменшує його виразність та яскравість.

Тому-то в Стефаніка такі рухливі образи.

Навіть „колія“ в нього „бігла світами“.

„Пісня побігла на село—пісня розвіває крила орлові“.

„Ліс переймав голос мамин, ніс його в поле, клав на межі, щоби знало, що як весна настане, то Миколай на нім вже не буде орати“.

Але поруч із динамічністю доволі часто образи його набирають зовсім нової сили, анімістичної. Тоді вони наповні внутрішніми творчими силами природи, живі, всебічно повні.

„Ліс шумить, словами говорить: „Вернися, Антоне, до хати, вернися, чоловіче“ (Синя книжечка).

Звідти-ж:

„Лиш поступив я з неї, а вікна вплач. Заплакали як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозою просікають“.

Про люльку (Портрети):

„Відхилювалася як жива, вигинала пальці, втікала, як би дровичлася... Вже курила й успокоїлася“.

А ще виразніший (Дорога):

„Земля цвіла і квітами своїми сміялась до нього“

„Земля радувалася її білими слідами“.

Звичайно, таких образів можна знайти в Стефаніка силу. І тут мовби нічого нема одмітного, бо вся наша література від „Слова о полку Ігоревім“ аж до Тичини та стихійного Осьмачки насичена такими анімістичними образами.

Але що до Стефаніка ця риса свідчить, що він не одірвався від народнього джерела в своїй творчості, що вдачу, яку він здобув від свого мужицького роду, він не втратив. Адже анімізм, що так близько стоїть до міту, свідчить про ранок творчості народу, про його молодість—а звідси про величезні творчі перспективи.

До всього-ж, людина, що має здібність анімістично приймати світ,— така людина радісно в свіжих тонах відчуває природу, а в тім і життя на ній.

Отже, як бачимо, Стефанік, цей європеець культурою, має зовсім молоду свіжу творчу вдачу, і цього ніяк не можна забувати, підходячи далі до з'ясування того, чому так песимістично приймає Стефанік життя людське.

Проте поруч із цією здоровою стихійною рисою Стефанікової творчості, що він придбав її від свого народу, встає друга, що йде всупереч першій, і стає як антитезна половина того глибокого конфлікту, а ще вірніш колізії, що пізніш лягає важкою смугою на всю творчість Стефанікову.

Про неї обережно нагадує й Франко, говорячи про нових письменників, що „йдуть зовсім противною дорогою; вони, так сказати, відразу засідають у душі героїв своїх і нею мов магічною лямпою освічують усе оточення“.

Тут Франко ніби намацав ту справжню властивість творчості Стефанікової, але до кінця не визначив її. Письменник не лише засідає в душі героїв, він в однаковій мірі прорізує своїм гострим зором, своїм оперативним ножем матеріальну консистенцію як живих істот, так і мертвих речей. Ось оце і є те, про що говорить Франко, визнаючи, що нові письменники в одмінному „способі бачать і відчувають життєві факти“.

Це справді особливий зір, це властивість у високій мірі індивідуальна—бачити внутрішню організацію, внутрішню природу речей.

Про Стефаніка в данім разі можна сказати те-ж, що він говорить про Тому Басараба: „Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибін безмірну“.

І от із цієї глибини речі й живі істоти освітлюються тим радіоактивним світом, коли зовнішня матеріальна консистенція речей стає прозора, а крізь неї бачимо внутрішню їх організацію та ті творчі процеси, що в ній ідуть. Тому так глибоко й виразно письменник виявляє всі найскладніші процеси людської душі.

В новелі „Басараби“ знаходимо такий доказ наведеним тут думкам.

„Дивиться око на той давній гріх, що за нього їм кара йде. Він там у них усередині покладений, щоби всі дивилися на нього і щоби спокою не мали, щоби була кара“.

„Лесь (в „Сконі“) серед своєї муки то западався в якийсь другий світ, то виринав з нього. А той другий світ був болючо дивний“.

З тої-ж новели:

„Остина лізе в рот, в горло. Палить червоними голками і вся коло серця сходиться й пече пекельним огнем і ріже в самісіньке серце“.

І далі звідти-ж:

„До хати всотується біла плахта, всотується без кінця й міри. Ясно від неї, як від сонця“.

Із новели Палій:

„Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горіли, як грань від червоних язичків, що тисячами огників розбігалися по тілі й смажили його на вуголь. Ті язички як блискавки літали по всіх жилах і вертали до очей. Язички вилетіли з тіла й прилипили на шибках віконця“.

Або ось образи рівнобіжно-порівняльні, остільки близькі своєю адекватністю, що через порівняння, перенесення одних властивостей на другі розкривається вся внутрішня організація перших...

З „Кленові листки“:

„Вони (куми) попускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти“.

Такий винахід двох споріднено-адекватних образів свідчить про глибоке розуміння природи й чутливість до неї.

Франко, нагадуючи про це, пише: „Це найбільший тріумф поетичної техніки, а властиво ні, це вже не техніка, це спеціальна душевна організація тих авторів, виплід культури людської душі“. Але хоч це і є виплід високої культури людської душі, та проте його ніяк не можна віднести на рахунок придбаної європейської культури.

Це є властивість української культури, вірніш творчої психіки, що виявляє глибоке відчування внутрішніх процесів природи через рівнобіжність двох адекватних образів. На доказ цьому можна навести багато прикладів з нашої попередньої творчості, навіть із народньої. Мені приходять на пам'ять два хоча-б такі образи з пісень наших:

Ой у полі дві тополі—
Одна одну вихитує.
А в козака дві дівчини
Одна одну випитує.

Коли вдуматись в оці два образи, вам ясно стає, як через перенесення образу тополь на дві дівчини освітлюється внутрішні переживання цих дівчат, ритм і тон цього переживання.

Знайти такі два споріднених образи і звязати їх можна, лише глибоко відчуваючи природу.

Таких прикладів можна було-б навести дуже багато. Вони свідчать про одну дуже важливу вдачу нашої національної творчої психіки, вдачу очевидно витворену довголіттям культури—відчувати глибоко-внутрішні процеси природи: психофізичні й біологічні.

І ось це придбання нашої культури наочно і в такому досягненні виявилось у Стефаніка—і з такого погляду ця властивість Стефаніка набирає в наших очах подвійного інтересу.

Але звідси й починається глибокий конфлікт у творчості Стефаніка.

Сам письменник в „Дорозі“ про це виразно говорить:

„Читав їх розпуку і їх безсилля.

По їх чолах копалися рови один коло одного.

Губи їх засихали й біділи. Серця заходили жовчею. І пісня його душі згіркла як зігнила пшениця. Отруївся“.

І тоді одійшла від нього його любов до землі, „що стояла на свіжій ріллі під веселою веселкою. Земля радувалась її білим слідам“. Але від автора ця любов одійшла.

Конфлікт виріс, але на якому ґрунті, чому саме і що це за конфлікт? Чи то тільки суб'єктивний конфлікт письменника, чи в ньому виявились основні властивості нашої культури? І нарешті, як розв'язав цей конфлікт письменник?

Ось питання, що природньо повстають, як ми підходимо до Стефаніка, і відповідь на них набирає далеко ширшого інтересу, ніж звичайний аналіз творів письменника, бо конфлікт письменника є одночасно й наш конфлікт.

Стефаніка по більшості приймають, як письменника, що в обгостреній формі виявив перед нами соціально-економічні суперечності й конфлікт свого народу.

І справді, переважна більшість його новел напоена цими мотивами.

При чому в багатьох місцях ці мотиви брешуть гострим напруженим протестом, свідомим того, во ім'я чого повстає цей протест, свідомим очевидно й того позитивного ідеалу, до якого прагнуть людські змагання.

Це проходить і в новелі „Синя книжечка“, де господар позбавився свого останнього майна—хати, і в „Катрусі“—що свідомо чекає смерті, а батько клопочеться: „чим тебе поховати, як умреш“.

І в „Шкодї“, де господарка вмирає поруч конаючої корови.

І в „Новині“, де Гриць Летючий топить в річці своїх дітей, бо нічим їх годувати.

В „Палїї“ знаходимо таке місце:

„Як-би хто з села повибирав що-найгарніші хатки, а до них загнав що-найобдертіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини—дітей, і те все поставив близько одне одного на купу,—то мав-би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями“.

Там-же про читальню, як про нове явище в сільському житті.

„То така читальня ваша, що багач за столом, а наймит коло порога“.

В Кленових листках нарікання на соц.-екон. лад.

„Коли-б багач або пан роззявив пащеку, то я його (дитину) туди кидаю, щоби лише збутися. А потім воно бігає коло худоби, ноги—одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче та й плаче“.

Звідти-ж (Мати дитині):

„І ти зростеш у службі, аж шкура буде лускатись від того росту“.

В новелі „Камінний хрест“ сам хрест є символом отого важкого нужденного життя, що люди в ньому борсаються, покійно несучи на своїх плечах цього хреста й падаючи під його вагою.

В новелі „Суд іде“ свідомо боротьба бідних з багатими; чутно погрозиливе нарікання на соціально нерівність.

Нарешті новела „Лан“ то є символ всього нужденного, злиденного життя, що під його вагою людина падає від втоми на землю й не здатна підвести очей та поглянути за дитиною.

Отже соціально-економічні мотиви доволі виразно проходять у Стефанікових творах.

Але чи то можна сказати, що на цих мотивах автор будує весь свій світогляд і, спираючись на них, освітлює все життя?

По-перше, нас дивує, що майже всі твори Стефанікові напоєні глибоким песимізмом.

Правдиво автор каже:

Читав їх розпуку і їх безсилля.

І від того отроївся. І налив цією отрутою свої слова.

„Слово своє буду гострити на кремені моєї душі і намочене в труті-зіллу, пускати буду наліво“.

І ось справді всі персонажі Стефаникових творів напоєні розпукою й безсиллям. Над ними ніби панує непереможний старо-еллінський фатум, якого вони не в силі подолати.

Бо як то можна пояснити собі, щоби Данило з новели „Май“, маючи дома голодних дітей, йде до пана прохати заробітків, а сам цілісінський день ходить коло маетку, боючись зайти на доріжки, що по них „шпацують“ пани, цілий день там щось філософує, а далі любісінько лягає спати. Невже це спосіб вирішення соціально-економічних проблем?

Нащо авторові знищувати Романиху з новели „Шкода“, що закривавлена вмирає поруч корови?

Це хоробливе, доведене до найвищої розпуки самознищення життя.

Невже в жінки, що працює на „Лану“, не хватило ні матернього чуття, ні найменшої сили, щоб поглянути, що діється з дитиною під корчем?

Чому тут така жахлива колізія?

Чому Гриць Летючий так собі просто веде топити дітей?

Ні перед тим, ні по тім ви не бачите, щоб у цієї людини проходили якісь складніші процеси боротьби, вагання. Що це? Чи це виправдання вчинку, чи в автора не вистачило більшої акції на змалювання внутрішньої боротьби, як не вистачило її для напруженого ритму, що повільно зростає?

Яксь тут велика жахлива безсилість і розпука, що до них автор мовби з насолодою підходить, щоб колупатись в тих виразках, і ще більш цим мучитись.

І ще більш ця риса вражає, коли ми нагадаємо собі, що всі ці пригнічені злиднями люди з такою жагою чіпляються за життя.

Той-же Гриць Летючий так дбайливо повчає свою другу дочку, що zostалась жити, як їй треба йти між люди, як боронитись собак.

Батько Катрусин, везучи дочку з лікарні, напевне вже на смерть, дає їй яблучко, тим самим виявляючи найкращі пориви своєї душі.

Стара Тимчиха вмираючи чіпляється за останню свою розвагу, за паперового ангела.

— Ой розумремося, небоже, мене вже давно не буде, а ти все будеш хату веселити. Хоч стільки знаку буде по бабі, що жила.

Але автор ніколи не приводить своїх героїв до певного злагодження, примирення на якихось нових позиціях. Він доводить їх до найвищого ступня розпуки, і в такому стані залишає їх, odkриваючи тим самим якусь безнадійну темну порожнечу.

Чим це пояснити? Коли-б письменник виходив тільки з економічно-соціальних позицій, то він-би знав очевидно якісь позитивні норми — і, виходячи з них, знайшов-би якесь примирення, позитивний вихід, розряд. Адже його старший сучасник, І. Франко, цей апостол праці, так само змальовуючи доволі ґрунтовно соціальні умови життя, показуючи ту напружену боротьбу, що переводилась в цих умовах, знаходив завжди якісь позитивні ідеали і ними напоював твори, і тому твори його були міцні й бадьорі.

У Стефаника цього не знаходимо.

І Франко, кажучи про творчість Стефаникову, цілком заперечує тому, ніби песимізм цього останнього склався під впливом економічних умов буковинського життя.

„Той закуток нашого краю, відки родом Стефаник і яких людей малює він у своїх оповіданнях—один з найкращих закутків, які мені дово-

дилось бачити на широких просторах і то не лише нашого краю. Та хіба-ж Стефаник малює нужду селянську? Хіба сільський багатій Курочка нуждар? Хіба сім'я Басарабів—сім'я нуждарів? Хіба в „Кам'янім хресті“ нуждарі вибираються за море? Хіба в „Скони“ конає нуждар? Ні, ті трагедії й драми, які малює Стефаник, мають не багато спільного з економічною нуждою“.

Коли переглянути низку статистичних даних, що змальовують економіку Галичини, то легко констатувати, що, навпаки, господарство цього краю в цілому протягом останніх десятиріч виявляє всі ознаки здорового поступового розвитку. І що найголовніше, помітне пересування бідніших шарів селянства до середніх.

Очевидно справа тут не в одній економіці, хоч впливу її ми тут не заперечуємо.

Очевидно економіка авторові стала тільки за той матеріал, що він скористався ним, щоб виявити свій внутрішній світогляд, побудований на чомусь іншому, так само, як він скористався певним конфліктом, щоб довести до найвищого ступня муки Романихи, що конає окривавлена, разом зі своєю коровою.

Коли ми нагадаємо, що письменник має особливе око, що бачить глибіню речей, непомітну для нас, то очевидно десь тут і лежить причина того глибокого песимізму, що ними напоїв автор усі свої твори.

Світ авторові розбився на дві цілком протилежні площини.

„Я створив собі свій світ“...—пише Стефаник.

„Праворуч мене синє поле і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солоний—ліворуч чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне.

„А в серці моїм мій світ шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений“.

Отже два світи—один світ землі радісний, шовком тканий—і другий—світ чорної машини, розуміється, не індустріального приладдя, а тої чорної машини, того непереможного фатуму, злиднів людського життя, його безладдя, де перетирається, ломється це життя й стогне прокльоном.

Бачить ці два світи автор тільки тому, що в його очах речі, просвітлені радіоактивним світом, виявляють внутрішню свою структуру, внутрішні процеси.

Але ці процеси, це не організоване й закономірне життя, це хаос, це десистенція, розклад, безладдя.

Внутрішня десистенція—це ті вулканічні сили, що постійно труться, виграють—готуючись до великих катастроф, що їх передчуває письменник. Оком Басараба письменник бачить цей глибокий хаос, що не дає спокою, що мучить його повсякчас, засмоктує як прірва. „Я не знаю, звідки, як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою... Ти продираєш очі, щоби нагнати їх, а вони, як пси скавучать коло очей... Як зачнуть дзіскати, то голова тріскає начетверо і уха десь так розкриваються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся, та затулю одно ухо, а друге за то розкриється, а мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно по подушці тими лапцями лупить... А я візьмуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках тріщить, як би живе розтягав.

„А по другий бік—другий світ, радісний, шовком тканий.

„Сонечко світить, люди вже коло хатів викрикують“.

Проте цей світ далеко одходить, стає чужим, бо: „десь з-за гір, з-за чистого неба, ще з-позаду сонця припливає чорна хмара. Ви не можете сказати звідки, ви знаєте, що прийде, але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопочить попід небо. Та й пускаєте розум за нею, він

біжить до вас... Отак до знаку ви лишаєтесь такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати“.

І це жахання світу дає неймовірні страждання:

„Яка то мука, який то страх, який то біль, що за такі страждання дави собі ногу або руку відтяти“.

Ось оце то й є та отрута, що напоює серце як самого письменника, так його й персонажів.

Це постійне відчуження хаосу, що живе в глибині будови всього життя на землі, а тим більш і людського життя.

І трагедія людства полягає в тому, що воно відчуває цей хаос у своїй душі, але не може перемогти його, не може злагодити, підпорядкувати його своїм законам. Тому-то й соціальне життя як прояв цього внутрішнього хаосу так гнітить люд, отроює його, витворює його безвольним, пасивним. Як про це говорить і сам письменник в новелі „Дорога: „Вбиті по коліна в землю, вони в безтямній многості падали і здохли. Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі. Втома валила їх, вони душили за собою своїх дітей, і ревіли з болю. Здохли й падали. А ніч крала їх в сон, як каменів одного коло другого. Страшними лицами обернені до неба, як морем голов проти моря зір. Земля стогнала під ударом їх серць“.

Ось звідси той глибокий безнадійний песимізм, що насичує всі твори Стефаникові. Але вже в попередніх творах де-не-де на цьому загальному тлі брешуть радісні мотиви: горить сонце, голуби літають, земля сміється.

І люди за все жадібно чіпляються. І це тільки тому, що є друга половина світу—радісна, світла. Сам автор доволі часто відчуває, бачить її. Цей світ—це земля з її законами, її повнотою й гармонійністю.

„Земля цвіла й квітками своїми сміялась до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос“.

І він знає, як і його персонажі, що нормативністю всього життя є земля, її закони, і тому він з таким захопленням говорить про неї.

„Земля все молода, вона як дівка: свято є, то вбереться, будений день, то вона по буденному вбрана, а все дівочить, відколи світа та сонця“.

Це той білий світ, що прийняв його автор як основу свого світовідчуження—це білий світ землі, звідки письменник вийшов з пахощами вишневого (білого) цвіту в білій сорочці—з пісню про цей світ. Але люд не прийняв цього білого світу, сказав, що письменник бреше. Тимчасом автор утратив білу сорочку,—хаос, що його спізнав автор у всьому житті, заступив шлях до того білого світу.

І тут починається справжня глибока трагедія письменника.—Два світи—світ хаосу, чорної машини, що прокльоном стогне, світ людський—і по другий бік біла радісна земля з її стихійними біологічними законами. Обидва ці світи—непереможні, повновладні й гостро протилежні.

Як їх помирити? Очевидно тільки ствердженням одного з них,—мабуть позитивного білого світу законів землі.

І автор змагається що-разу ствердити його в житті: „золотою стрілою прорізує світляні висоти, але сонця дійти не може. І падає з високости в долини“.

„І знову ріжу зводи небесні і знову падаю“.

Тут глибокий біль письменника, та не тільки його, а й наш, бо поставлена в нього проблема є проблема цілої культури нашої.

Адже наш нарід всім своїм культурно-історичним життям хотів розв'язати цю проблему, що її відчував протягом свого історичного віку. Позитивним ідеалом для нього була земля, і він завжди йшов до зла-

годження свого життя з життям землі і її стихійно-біологічними законами. Та проте хаос, безладдя, непорядкованість соціальна завжди одпихали наш нарід від цього життя, злагодження з природою. Так само ці проблеми поставлені були дуже гостро у Шевченка, а пізніш у цілої плеяди інших письменників.

Проте Шевченко на свій час розв'язав її вірою в силу огненного слова, що спалить усю земну мерзоту і тоді на землі запанують веселії села.

Отже проблема Стефаникова—то є наша проблема, його трагедія—то є наша трагедія. І коли-б він її не розв'язав, то кризь нашу культуру пройшов-би якийсь циклон, що все руйнує на своїм шляху, а в ліпшій разі просто довга мертва доба в житті, животіння народу.

Проте ще в попередніх творах Стефаник ніби намагає якісь і позитивні ідеали і навіть способи прийняття їх.

Вечірня година, коли тиша всюди, вмирають буденні клопоти, одходить хаос, настає спокій. „В таку пору дівчата не хотять гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелеться—і співають, щоби голос стелився“. Тоді як-раз проходить оте стихійне життя, злагожене з життям землі, тоді його повнота змісту й якась примиреність і радість в цьому.

„А взимі мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, як би банували за молодим віком. Дітки сходяться разом до купи і шепочуть на печі та й засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година“.

Тоді й письменник і його персонажі хоч на хвилину бачать, як „Біла хмарка з золотими берегами сунеться по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі“.

Як-же-ж письменник наблизився до прийняття цього світу, знову напився радости буття, радости землі?

Шлях до того тільки через силу волі до впорядкування світу. Тому Семениха з „Басарабів“ так радісно приймає світ, що має волю до впорядкування світу, до наведення в ньому ладу, до ствердження в ньому свого внутрішнього світу.

„Очі мала великі, сиві й розумні. Дивилася ними так, як би на цілім світі не було такого кутика, щоби вона його не знала і, закотивши довгі білі рукави, не зробила-б в нім того, що порядна господиня робить, щоби вона не спрятала, не причепурила і не звела всього до порядку“.

Тому-то вона й про себе говорить:

— Очі маю, щоби сміялися, щоби жартували.

Майстра,—що хотів втілити в свій твір (будова церкви) всю красу світу, але не мав сили волі до того —життя, а за ним і автор скарали жорстоко. Проте наведені тут моменти це ще ледві помітні лейтмотиви до розв'язання колізії.

Але ось в країні розпочалась війна. По землі пройшла велика руїна. Це була справжня катастрофа, страшний суд, коли на країну насунули дикі військові орди.

„І Хіна й Сибір та дикий нарід з цілого світу, старих ріжуть, молоді жінки гвалтують, а малих дітей ведуть на залізницю та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони занімили. Кара божа спустилась на нас за гріхи цілого світу“.

Це як-раз найдужчий прояв того хаосу, що постійно вигравав у глибині світу, що його постійно відчував письменник—і ось тепер він досяг свого найбільшого вулканічного вибуху.

Це-ж справді так, бо в ту пору:

„Гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали

вгору, як горючі пивки, люди закопані в землю скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка збивала шум з крові і він, як вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою“.

І далі „рвуть тіло нагайками, а другі забирають та вішають людей. Мерці гойдаються лісами, аж дика звір тікає“.

Як-же справився люд з цією карою, як прийняв її сам письменник?

На допомогу стали закони землі, звичайні біологічні закони, що для самовратування покликали люд до найвищого напруження своєї волі, волі до ствердження свого життя на землі, до спізнання раніш непомічених цінностей того життя. В ту пору, як землею проходить така жахлива руїна—всупереч їй родиться величезна воля до життя.

Старий Максим, сам один живе на своїм газдівським гнізді, розгубивши синів, невісток, увесь рід, незвичайно цупко тримається життя, благає всі сили про перемогу, про ствердження цього життя. Чому?

Бо „Максимові ноги почували під собою м'якість землі, бо він любив цю м'якість. І тому то він з такою ніжністю приповідає до зерна:

„Колисочку я вам постелив, м'якеньку, ростить до неба“.

А ще й тому, „що спів жайворонка й синова сопілка і сонце і всі висипали божий глас і наді мною і над блискучими плугами і над усім миром веселим.

„А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсіпав нас ясністю і вся земля і всі люди виблискували золотом“.

І от в ім'я цього життя такий неймовірний поклик до ствердження свого роду, продовження його:

З великою розпукою він кличе невістку:

„Та принеси на руках байстрятко, не встидайся, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байстрюкові порубає все полотно найтонше на пелінки“.

А в унука від коханки синові він хоче бачити синові очі,—„з твоїх очей, як з глибокої криниці, я виловлю його очі і схочу їх в моє серце, як у коробку“.

В часи катастрофи старі життєві цінності несподівано озолотились і придбали нечуваної до того ваги.

І в ім'я цього родиться справжній великий героїзм народу, воля до перемоги життя, воля до творення його за давніми ідеалами, що їх набула ціла культура.

Той-же Максим не вагаючись посилає синів на війну боронити землю своїх, свою Україну.

„Сину—кажу—(слова Максимові),—та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери його на це діло; він дужий, хай вас обох закопаю в цю землю, щоби ворог з цього коріння її не вирвав у свій бік“.

І далі:

„Андрію, Іване, назад не йдіть, про мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях вмерла“.

Марія в новелі тої-ж назви, втративши все в житті, зоставшись сама при одній халупчині, ретельно зберігає портрет Шевченка, а вояки, що прийшли сюди з України, з голого тіла здійсмають рушники, що були їм за сорочки, й ними прикрашають портрета. Виросла велика народня правда і воля до неї—повела нарід на великі героїчні вчинки.

Цим героїзмом запалився і сам автор. З-під його пера почали виходити нові твори—Марія, Вона—земля, Сини,—нечуваної до того сили.

Правда, ідеологія авторова далеко не відповідає нашим змаганням, витвореним у процесі революції, що за ними будується наше життя. То инша справа. В данім разі ми лише підкреслюємо ті психологічні етапи,

що йдучи ними, письменник нарешті підійшов до перемоги над внутрішньою своєю колізією, до примирення з життям. Схематично ці етапи можна визначити так:

1. Нормативною підвалиною життя є біологічні закони землі.
2. Між ними й життям людським виросла глибока суперечність через панування в людськiм житті хаосу, через нездатність людську організувати це життя.
3. Щоб дійти знову злагодження з зовнішнім світом, до відчуження повної гармонії—необхідно організувати людське життя. Засобом тому повинна стати свідомо воля до перемоги хаосу.
4. Але дужа воля виростає тільки в часи великих лихоліть, коли дух людський підноситься до вищих ступнів і на них, крізь густі хмари страждань, відчуває життя в нових осяяних формах. Тоді родиться героїзм і в ньому зростає й міцніє воля до ствердження життя.
5. Тоді властиво освітлюються нові шляхи, нові перспективи дальшого невпинного життя. Тоді люди знаходять в собі нові сили й планують своє життя, злагоджують його з тими законами й нормами, що відчувають у собі.

Змістом своїм ця схема нашому революційному суспільству є чужа. Але своєю психологічною мережею вона близька нам, бо, в дійсності, й наше революційне життя в основі своїй будується на аналогічних засадах психології.

Що-ж до самого письменника, то він в цій канві і знайшов розв'язання давньої своєї колізії. Нове його світоприймання будується на дуже цікавих філософічних обґрунтуваннях.

На землі благословиться життя в його стихійних біологічних процесах, життя в ім'я його самого. І в цьому радість і зміст його, і в цьому примирення.

„Наше діло з землею: пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; та припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили висотує, а за то у тебе отари та стада та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, й червоніються, як калина“.

Довгий етап страждання для письменника став шляхом до мудрого справдання життя.

Розв'язано наболілі проблеми, трагізм перемажено—новий глибокий синтез, всім життям виправданий.

„На білій радісній землі“ не чорні обличчя, що стогнуть під чорними машинами, а крізь великі страждання, крізь бурі й грози—голоси дітей, „що регочуться, як срібні, дзвінки й червоніються, як калина“.

Завершився новий значний крок культури—спізнання нового синтезу. Від віри в силу слова й любови, що утворять рай на землі, в Шевченка до визнання доцільности, глибокого сенсу й повноти у звичайних біологічних процесах життя.

І все це кінчається соковитими, повними глибокої мудрости й відчуженням нової сили й радости в житті—словами:

„Так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли й Данило вертав додому.“

„А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі“.

Це величя картина, що коронує й світогляд і всю творчість пись-

менника, а тимчасом насичує й нашу культуру новим змістом, визначає далекі перспективи нашого майбутнього.

Виявилась нарешті одна з найвластивіших рис нашої творчої психології—глибоке відчуття біологічних процесів життя на землі, звідси й стремління злагодити свою душу з цими стихійними процесами в природі, що так виразно відчувається в нашій народній творчості.

Але в данім разі ці відчуття нарешті конкретизувались в мудрій філософській думці, що стає глибоким ґрунтом для дальшої культурної творчости нашого народу.

І ось через це саме творчість В. Стефаніка помимо своєї високо-мистецької форми набирає виключної цінности і своїм змістом. Вона стає невичерпаним джерелом здорового культурного розвитку нашого надалі.

„А червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі“.

Червоне сонце й два діди—мудрих повнотою життя, що цілують себе в руки в ознаку згоди й примирення—це символ нашого прийдешнього, нашого великого культурного ренесансу.

М. Івченко.